A MARXISTA FILOZÓFIA TÖRTÉNETÉBŐL

Buharin *Történelmi materializmus*ának bírálata

LUKÁCS GYÖRGY

Buharin új műve a történelmi materializmus — régóta szükséges — marxista álláspontú rendszeres összefoglalását adja. Minthogy a marxista táborban Engels *Anti-Dühring*je óta — Plehanov könyvecskéjének kivételével — nem történt hasonló kísérlet, és a tan összefoglalását átengedtük a marxizmus ellenfeleinek, jobbára olyanoknak, akik a marxizmust csak igen felületesen értették meg, ezért Buharin kísérletét akkor is rokonszenvvel kellene üdvözölnünk, ha módszerében és eredményeiben még sokkal több kivetnivaló volna, mint amennyit e sorokban kifogásolnunk kell. Mert el kell ismernünk, hogy Buharinnak sikerült a marxizmus valamennyi fontos kérdését olyan egységes-rendszeres összefüggésbe hoznia, amely — nagyjában-egészében — marxista; továbbá, hogy a kifejtés mindenütt világos és könnyen érthető, úgy hogy a könyv szemmelláthatólag alkalmas arra, hogy jól betöltse rendeltetését: hogy *tan*könyv legyen.

Buharinnak az volt a célkitűzése, hogy közérthető tankönyvet írjon, és ez szükségképp elnézővé teszi a kritikust a szerző részleteredményeit illetően, különösen ha ezek kissé félreesőbb területekre vonatkoznak. Ez a célkitűzés, valamint a szükséges irodalom oroszországi nehéz hozzáférhetősége mentség arra, hogy Buharin a művészet, irodalom és filozófia tárgyalásában szinte mindenütt másodkéz forrásokból merít, és többnyire figyelmen kívül hagyja a leghaladottabb kutatás eredményeit. Az ebből támadó veszélyt azonban tovább fokozza, hogy Buharin, abbeli törekvésében, hogy közérthető tankönyvet írjon, hajlamos *magukat a problémákat túlontúl* leegyszerűsíteni. Szövege ilyenképpen nagyon világossá és áttekinthetővé válik ugyan, de ugyanakkor gyakran elkeni és elfedi az összefüggéseket ahelyett, hogy valóban megvilágítaná őket. Márpedig soha nem ismerhetjük el az ilyen szimplifikáló ábrázolást, amely nem a tárgyilag helyes problémafeltevések és eredmények egyszerűvé tételében, hanem magának a problémának és az eredménynek az egyszerűsítésében gyökerezik. Annál is kevésbé, mert ez az egyszerűsítési tendencia Buharinnál nem szorítkozik a távolabb eső ideológiai képződményekre, hanem a középpontibb kérdésekbe is behatol. Így pl. Buharin azt fejtegeti, hogy mennyire pontos párhuzamosság áll fenn egyrészt a termelés gazdasági struktúrájának, másrészt az államnak a hierarchiája és uralmi viszonyai között (168—170. o.), s ezt ezzel a megjegyzéssel zárja: „Látjuk itt tehát,

[1] N. Bucharin: *Theorie des historischen Materialismus. Gemeinverständliches Lehrbuch der marxistischen Soziologie.* Verlag der Kommunistischen Internationale, Hamburg 1922. 8°, X + 372 o. (Megjelent: *Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* [*Grünbergs Archiv*]. Lipcse 1923. XI. évf. 1—2. sz. 216—224. o.)

hogy az állami apparátus felépítése maga visszatükrözi a gazdasági felépítést, *vagyis ugyanazon osztályok állnak* ugyanazon helyeken." Ez kétségtelenül helytálló mint fejlődési tendencia. Az is helytálló, hogy a két hierarchia közötti tartós és éles ellentmondás forradalmi átalakuláshoz szokott vezetni. A konkrét történelemmel szemben azonban Buharin megfogalmazása túlságosan leegyszerűsítő, sematikus. Hiszen teljességgel lehetséges, hogy a konkurráló osztályok közötti gazdasági erőegyensúly időlegesen olyan államapparátust hív létre, amely felett a két osztály egyike sem uralkodik valóságosan (még ha ez az apparátus sokféle kompromisszumra kényszerül is velük), s amely ezért korántsem tükrözi egyszerűen a struktúrájukat. Ez áll pl. az abszolút monarchiáról az újkor kezdetén. Lehetséges továbbá, hogy egy osztály gazdaságilag uralomra jut anélkül, hogy módja volna az államhatalmat teljesen a maga szükségleteihez idomítani, arra a saját osztálybélyegét rányomni. Mehring meggyőzően kimutatta Németországról, hogy a burzsoázia — félve a proletariátus segítségétől a polgári forradalomban, sőt a polgári reformokért vívott energikus harcban is — éppen legerőteljesebb gazdasági felemelkedése idején átengedte az államapparátust a junkeroknak, és nyugodtan nézte, hogy az államapparátusban fennmarad a feudális abszolutista uralmi rend. Persze egy tankönyv semmiképpen sem tudja mindezeket a kérdéseket a maguk konkrét szélességében tárgyalni. De hogy még utalás sincs a sémától való ilyen eltérések fontosságára, ez Buharin fejtegetését némiképp aggályossá teszi. Plehanov és Mehring részletvizsgálódásokban gyakran megmutatták, hogyan lehet a problématárgyalásban egyesíteni a népszerűsítő ábrázolást a tudományos alapossággal. Buharin, aki azt a nagyon időszerű és fontos feladatot vállalja magára, hogy összefoglalja a marxizmus valamennyi problémáját, nem egy tekintetben alatta marad a kutatási színvonal őáltaluk elért magaslatának.

De nem akarunk részletkérdéseknél időzni. Az ilyesféle felületességeknél és kisiklásoknál sokkal fontosabb ugyanis, hogy Buharin néhány nem lényegtelen pontban eltér a történelmi materializmus helyes hagyományától, anélkül, hogy ebben tárgyilag igaza lenne, anélkül, hogy túlszárnyalná vagy akár csak tartaná a legjobb elődei által elért színvonalat. (Magától értetődik, hogy Buharin — hibáiban is tiszteletet érdemlő — teljesítményét mindig a marxizmus legjobb hagyományain mérjük; közönséges vulgarizátorok itt még mint összehasonlítási objektumok sem jöhetnek tekintetbe.) Ez a megállapítás elsősorban a bevezető filozófiai fejezetekre vonatkozik. Buharin beállítottsága itt igen aggályos közelségbe kerül a polgári (Marx szavaival: szemlélődő) materializmushoz. Buharin számára úgy látszik nem is létezik az a kritika, amelyet — hogy Marxról és Engelsről ne is szóljunk — pl. Plehanov és Mehring gyakoroltak ezen a tanításon, az, hogy élesen elhatárolták e tannak a történelmi folyamat fogalmi megragadására való képtelenségét a történelmi, a dialektikus materializmusnak a történelemre való sajátlagos rászabottságától. Végtére is érthető, hogy miután Bernsteintől Cunow-ig az összes „idealisták" a marxizmus tárgyi magvát tökéletesen az ellenkezőjébe fordították, itt egy — végső soron egészséges — reakció lépett fel. De Buharin a filozófiai vizsgálataiban — hallgatólagosan, anélkül, hogy csak cáfolásra is méltatná őket — eltávolítja a marxista módszerből a klasszikus német filozófiától származó elemeket. Hegelről hellyel-közzel esik ugyan epizodikus említés; az ő dialektikája és a Marxé közötti különbséggel való lényegi számotvetésre azonban sehol sem kerül sor. És igen jellemző módon Feuerbachról csak annyi hangzik el, hogy általa „a dolog előbbre jutott"; „befolyást gyakorolt Marxra és Engelsre, akik megadták

a materializmus legtökéletesebb elméletét". (56. o.) Feuerbach humanizmusának a materialista dialektikához való vonatkozását egyáltalában nem taglalja.

Különösen azért emeltük ki ezt a pontot, mert ebből érthetők meg legkönnyebben a történelmi materializmus Buharin-féle felfogásának leglényegesebb hibái. A polgári — természettudományi — materializmushoz igen erősen közeledő Buharin-féle elmélet ezáltal egy „science" típusát ölti fel (a francia szóhasználat szerint), és a társadalomra és történelemre való konkrét alkalmazásában ezért olykor elmossa marxista módszer döntő mozzanatát: azt, hogy ez a módszer a gazdaság és a „szociológia" *valamennyi jelenségét az emberek egymáshoz való társadalmi vonatkozásaira vezeti vissza.* Az elmélet egy hamis „objektivitás" hangsúlyát kapja: fetisisztikussá válik.

A feloldatlan dologiság, a hamis „objektivitás" e maradványa a legélesebben a *technika* társadalmi fejlődésbeli szerepének tárgyalásában jut kifejezésre. Buharin a technikának olyan szerepet tulajdonít, amely tárgyilag egészen bizonyosan nem illeti meg; s ezt olyan módon teszi, amely semmiképpen sem felel meg a dialektikus materializmus *szellemének.* (Magától értetődik, hogy találni lehet olyan Marx- és Engels-idézeteket, amelyek ilyen irányban *is* értelmez*hetők*.) Buharin ezt mondja: „A társadalmi technika mindegyik adott rendszere *meghatározza*[2] az emberek közötti munkaviszonyok rendszerét is." (150. o.) A 158. oldalon a csere gyengeségét, a naturális gazdaság túlsúlyát az ókorban a technika gyengeségének tulajdonítja. A 164. oldalon kiemeli: „Mert ha a technika változik, változik a társadalombeli munkamegosztás is." A 206. oldalon egyenest „alapvető törvényszerűségként" mondja ki a „végső soron" való függőséget a társadalom technikai fejlődésétől, a „termelőerők színvonalától" stb. Világos, hogy a technika és a termelőerők utoljára idézett azonosítása sem nem helyes, sem nem marxista. A technika *része,* mindenképp igen fontos mozzanata a társadalom termelőereinek, de nem egyszerűen azonos velük, sem pedig — mint Buharin korábban idézett tételeiből kitűnni látszik — ezen erők átváltozásának végső és voltaképpeni döntő mozzanatát nem alkotja. Buharin maga elismeri, hogy fetisizmushoz vezet minden olyan kísérlet, amely a társadalomnak és fejlődésének alapvető meghatározását más elvben akarja megpillantani, mint az emberek egymáshoz való vonatkozása a termelési folyamatban (és ennek következtében az elosztásban, a fogyasztásban stb.), tehát a társadalom helyesen felfogott gazdasági struktúrájában. Így pl. élesen és találóan bírálja (132. o.) Cunow felfogását, amely szerint a technika természeti feltételekhez van kötve, és meghatározott nyersanyagok előfordulása dönti el egy meghatározott technika előfordulását, kimutatva, hogy Cunow összecseréli a nyersanyagokat a munkatárgyakkal, hogy elfelejti azt, hogy „*megfelelő technika* szükséges avégett, hogy fák, ércek, rostok stb. nyersanyagok szerepét játszhassák . . . A természet befolyása az anyag rendelkezésre bocsátása stb. értelmében *maga is* a technika fejlődésének terméke." (132—133. o.) Nem kell-e azonban ezt a helyes és kritikai beállítottságot magával a technikával szemben is érvényesíteni? Az a feltevés, hogy a társadalom fejlődése a technika fejlődésétől függ, nem ugyanúgy hamis „naturalizmus"-e, mint Cunow elmélete, amely persze végső soron — ha kissé finomított formában is — a XVIII. és XIX. század „miliő"-elméleteire megy vissza? Buharin persze nem követi el az ilyen „naturalizmusnak" azt a durva hibáját, hogy a változást a fennmaradóból akarja magyarázni (133. o.); a technika elvégre változik a társadalmi

[2] Kiemelés tőlem.

fejlődés folyamán. A változást tehát — formális logikai szempontból helyesen — egy változó mozzanatból magyarázza. Ámde a fejlődés alapzatának felfogott önállósított technika a durva naturalizmusból csupán dinamikusan finomított naturalizmust csinál. Mert a technika, ha nem a mindenkori termelési rendszer *mozzanatának* fogjuk fel, ha fejlődését nem a *társadalmi* termelőerők fejlődéséből magyarázzuk (ahelyett, hogy ezt magyaráznók vele), éppúgy az emberekkel transzcendensen szembenálló fetisisztikus elv, mint a természet, mint az éghajlat, a miliő, a nyersanyagok stb. Magától értetődőleg senki sem fogja kétségbe vonni, hogy a termelőerők fejlődésének minden meghatározott fokán a technika ezek által meghatározott fejlődése megint visszahatásokat gyakorol. Buharin hangsúlyozza ezt valamennyi ideológiára vonatkozólag (követve ebben az öreg Engels fontos módszertani útmutatásait); de megengedhetetlen, tárgyilag helytelen és nem-marxista dolog a technikát kivenni az ideológiai formák sorából, és önálló létezést tulajdonítani neki a társadalom gazdasági struktúrájával szemben.

Tárgyilag helytelen, mert ezáltal megmagyarázhatatlanná lesznek a technika olyan igen fontos *irány*változásai, amelyek, ha talán nem is közvetlenül, mégis döntővé váltak a társadalmi fejlődés szempontjából. Így pl. az ókor és a középkor technikája közötti különbség. Mert bármilyen kezdetleges volt is a középkor technikája az *eredményeiben*, bármilyen sokféle vonatkozásban visszalépést jelentett is az ókor bizonyos technikai *teljesítményeihez* képest, a középkori technika *elve* mégis továbbfejlődést jelent: tudniillik a munka*végrehajtás* racionalizálását az ókorral ellentétben, ahol a racionalizálás kizárólagosan a munka*eredményre* irányult, és magát a végrehajtást kevésbé technikai racionalitás révén, mintsem „társadalmi erőszakcselekmény kiútján" érték el.[3] Ámde csak ezáltal rakták le egy modern technika lehetőségének alapzatait, mint azt Gottl meggyőzően bizonyítja a vízimalom, a bánya, a tűzfegyverek stb. példáján. A technika e döntő *irányváltozásának* alapzata azonban a társadalom gazdasági struktúrájának megváltozása: a munkalehetőségek és a munkafeltételek megváltozása. Az ókor számára lehetetlen volt fenntartani termelési szervezetének társadalmi bázisát, a kimeríthetetlen rabszolgaanyaggal való rablógazdálkodást, s ez egészen bizonyosan lényeges meghatározó szerepet játszó oka volt a gazdasági összeomlásnak, annak, hogy szükségszerűvé vált a társadalom egy új gazdasági szervezete, melynek alapzatait éppen a középkorban teremtették meg. Max Weber[4] meggyőzően kimutatta, hogy pl. a rabszolgák és a szabad munka egymás melletti fennállása az ókorban megakadályozta a céhek fejlődését, és ezzel — megint csak a Kelettel és az Ókorral ellentétben véve — a modern város kifejlődését. A középkor a gazdasági szervezetének kialakítását teljességgel ellentett *társadalmi* feltételek között kezdte meg (munkaerőhiány stb.), s lényegében ez okozta azután a technika irányváltozását. Buharin tehát feje tetejére állítja az oksági összefüggést, amikor (153. o.) kifejti: „Más technika mellett a rabszolgamunka lehetetlen lett volna: a rabszolgák tönkreteszik a bonyolultabb gépeket, és a rabszolgamunka nem fizetődik ki." Nem a technika tökéletlen fejlettsége teszi lehetővé a rabszolgaságot, hanem megfordítva, a rabszolgaság mint uralkodó munkaforma teszi lehetetlenné a munka*folyamat* racionalizálását és — ezáltal közvetítve

[3] Vö. Gottl: *Wirtschaft und Technik. Grundriss der Sozialökonomik.* II. köt. 236—239. o.

[4] *Uo.* III. köt. 584—585. o.

— egy racionális technika létrejöttét. Nem ide tartoznak azok a módosulások, amelyek akkor keletkeznek, amikor a rabszolgaságot mint — viszonylag elszigetelt — mozzanatot egy világméretekben lényegileg bérmunkára alapozott környezetben vizsgáljuk.[5]

Még világosabban jelenik meg ennek az összefüggésnek a fonákja, ha a középkori termelésről a modern kapitalizmusra való átmenetet vesszük szemügyre. Marx kifejezetten hangsúlyozza, hogy a céhes kézművességről a manufaktúrára való átmenet nem jelentette a technika forradalmasodását: „Magára a termelési módra nézve a manufaktúra kezdetben például alig különbözik másban a céhes kézművességtől, mint az egyazon tőke által egyidejűleg foglalkoztatott munkások nagyobb számában. A céhmester műhelye csak kibővült. A különbség tehát először pusztán mennyiségi." (*Tőke*, 1919-es német kiad., I. köt 286. o. [Budapest 1967-es kiad., 302. o.]) A minőségbe való átcsapás azáltal következik be, hogy ennek során megteremtődik a tőkés munkamegosztás, a tőkés uralmi viszonyok az üzemben, a tömegfogyasztás társadalmi feltételei (a naturális gazdaság felbomlása) stb. Csak ekkor vannak adva a modern gépi technika társadalmi előfeltételei; ez a gépi technika egy évszázados társadalmi forradalmasodási folyamat *gyümölcseként* jön létre; megkoronázása és kiteljesedése, nem pedig létrehozó oka a modern kapitalizmusnak. Akkor lép elő, amikor társadalmi előfeltételei megteremtődtek, amikor a manufaktura-kapitalizmus kezdetleges formái dialektikus ellentmondásokba kerültek, vagyis amikor a manufaktúra „szűk technikai bázisa" „egy bizonyos fejlődési fokon ellentmondásba került az önmagateremtette termelési szükségletekkel". (*Tőke*, I. köt. 333. o. [Budapest 1967-es kiad., 345. o.]) Hogy *ekkor* a technikai fejlődés rendkívülien meggyorsítja a gazdaságit, az magától értetődik. De az így keletkező *kölcsönhatás* semmiképpen sem szünteti meg a gazdaságnak a technikával szembeni tárgyi, történelmi és módszerbeli elsődlegességét. Így pl. Marx (*Tőke*, III. köt. I. rész. 53. o. [Budapest 1967-es kiad. 99. o.]) kifejti: „Ez az egész gazdaságosság, amely a termelési eszközök koncentrációjából és tömeges alkalmazásából fakad..., tehát éppannyira a munka társadalmi jellegéből fakad, mint amennyire az értéktöbblet minden egyes önmagában elszigetelten tekintett munkás többletmunkájából ered."

E kérdéssel kapcsolatban egy kissé belebocsátkoztunk a részletekbe. Meg kellett ezt tennünk a kérdés *módszerbeli* fontossága miatt. És fontossága nemcsak azon alapszik, hogy itt a marxizmusnak egy középponti problémájáról van szó, hanem azon is, hogy Buharin éppen itt vált hamis módszerbeli beállítottságának áldozatává. Már korábban utaltunk arra a kísérletére, hogy a dialektikából egy „science"-t csináljon. Ez a tendencia tudományelméletileg abban nyilvánul meg, hogy a marxizmust „általános szociológiának" szeretné feltüntetni. (7—8. o.) Itt azonban természettudományoskodó tendenciája megoldhatatlan ellentmondásba kerül — gyakran helyes — dialektikus ösztönével. Engels a dialektikát „a külső világ és az emberi gondolkodás mozgásának általános törvényeiről szóló tudományra" redukálta. (*Feuerbach.*

[5] Vö. erről Marx megjegyzéseit (*A filozófia nyomorúsága.* [Stuttgart 1892.] 93—94. o. [Marx és Engels Művei, 4. köt. Bp. 1959. 126. o.]) a rabszolgaságról az Egyesült Államok déli részén; ezekben azonban a tisztán technikai mozzanat szintén csak mozzanatát alkotja a társadalmi-gazdasági összfolyamatnak.

[6] Kiemelés tőlem.

Stuttgart 1888. 38. 1. [Marx és Engels *Válogatott Művei*, II. köt. Bp. 1958. 350. o.]) Ezzel összhangban van az általános oldala Buharin elméletének a szociológiáról, mint a „történelemre vonatkozó módszerről". Amennyiben azonban nála ez a szociológia nem marad tisztán módszer — ami szükségképp következik természettudományi beállítottságából —, hanem egy sajátlagos tartalmi beteljesedést kereső külön tudománnyá fejlődik, annyiban ellentmondásba kerül anyagi alapzatának történeti lényegével. Mert a dialektika lemondhat a *sajátlagos* tartalmi beteljesedésről: hiszen a történelmi folyamat egészére irányul, melynek egyéni, konkrét, soha nem ismétlődő mozzanatai éppen egymástól való minőségi különbözőségükben, éppen tárgyi struktúrájuk szakadatlan váltakozásában nyilatkoztatják ki lényegi vonásaikat, és ezáltal válnak *mint totalitás* a dialektika beteljesedési területévé. Ezzel szemben egy „science" jellegű általános szociológiának külön *sajátlagos* tartalmi beteljesedést, saját külön törvényszerűségeket kell nyújtania, ha nem akarja önmagát megszüntetni, nem akar puszta ismeretelméletté válni. Buharin itt meglehetősen határozatlanul ide-oda ingadozik. Egyrészt világosan átlátja, hogy „egyáltalábanvaló" társadalom nem létezik (270. o.); de ebből nem képes levonni a szükségszerű következtetéseket, mivelhogy az ő számára a történelmi variáció elméletileg (elméletének alkalmazásai gyakran sokkal jobbak, mint maga az elmélet) csak egy „meghatározott történelmi *burok*", „uniformis" (uo.). Másrészt megkísérli (8. o.) az „elméletet" és a „módszert" egymástól elválasztani és mindamellett egységes tudományként kezelni — olyan feladat ez, amely a kérdésfeltevés homályossága miatt szükségképp eleve megoldhatatlan. És a technika elsődlegességéről szóló általunk elemzett, alapvetően hibás elmélet éppenséggel semmi egyéb, mint a Buharin által követelt általános szociológia tartalmi beteljesedése: nem valami véletlen kisiklás, hanem egy tisztázottan végig nem gondolt kiindulópont szükségszerű következménye.

Ez a tisztázatlanság majdnem mindenütt megmutatkozik, ahol Buharin törvényfogalma funkcióhoz jut. Szerencsére konkrét elemzéseiben Buharin gyakran elfelejti elméleti kiindulópontját. Így a bizonyos rendszereken belüli „egyensúlyból" és ennek megzavarásaiból általános törvénytípusokat akar levezetni mind a szervetlen és szerves természetre, mind a társadalomra vonatkozólag. (73—81. o.) Itt nem túl szerves módon összeházasítja Hegelt Marxszal. De — bár Buharin elméletileg csak annyit ismer el, hogy ezek az összefüggések „*legjobban* a legbonyolultabb rendszer *példáján*[7], az emberi társadalmon válnak láthatóvá" — a társadalom konkrét elemzése során szerencsére elfelejti ezt az elméletet, úgyhogy sokszor — alapbeállítottsága dacára — igen érdekes eredményekhez jut. Ehhez járul, hogy a különféle „organikus" stb. társadalomelméletek egészséges tiltakozást ébresztenek benne, amely gyakran találó kritikai fejtegetésekben nyilvánul meg (pl. 31. o.).

A szociológia *megismerési céljának* megállapításában azonban egész vaskosságában napvilágra jut Buharinnak ez a természettudományi orientáltsága. Kifejti: „Mindabból, amit itt felhoztunk, az következik, hogy a társadalomtudományokban, *akárcsak a természettudományokban*,[8] lehetséges jövendölni. Egyelőre nem tudjuk előre megmondani, hogy ez vagy az a jelenség melyik *időpontban* következik be... Ez abból ered, hogy még nem rendelkezünk a társadalmi fejlődés törvényeiről olyan ismeretekkel, amelyek pontos

[7] Kiemelés tőlem.
[8] Kiemelés tőlem.

számokban volnának kifejezhetők. Nem ismerjük a társadalmi folyamatok *sebességét*, de megvan a lehetőségünk az *irányuk* ismeretére."(44—45. o.) Természettudományi elfogultságában Buharin nem ismeri fel azt, hogy a „számszerű" „tények" és az irányok vagy tendenciák megismerési lehetősége között nem a mi megismerésünk fejlődési fokának szubjektív különbsége rejlik, hanem *maguknak a tárgyaknak az objektív minőségi differenciája.* Ezt Marx és Engels mindenkor világosan felismerte. Csupán futólag akarom felemlíteni Engels okos és módszerileg igen megfontolt megjegyzéseit (Marx *Osztályokharcok Franciaországban*jához írt bevezetésében, Berlin 1911. 8. o. [Marx és Engels művei, 7. köt. Bp. 1962. 531—532. o.]) annak módszerbeli lehetetlenségéről, hogy a közvetlen jelent számszerű egzaktsággal meg lehessen ragadni, és csak arra utalok, hogy Marx az átlagprofitráta tárgyilag és módszerbelileg egyaránt alapvető tanában éles módszerbeli választvonalat húz az egyes számszerű rögzített „tény" és az összfolyamat társadalmi tendenciái között. „A kamat állandóan ingadozó piaci rátája" — fejtegeti — „az áruk piaci árához hasonlóan minden pillanatban mint fix nagyság adott... Az általános profitráta viszont mindig csak mint tendencia... *létezik.*"[9] *(Tőke,* III. köt. I. rész 351. o. [Budapest 1967-es kiad., 364. o.]) És a fejlődés tendenciáinak ezt a felfogását — amely fejlődés tendencia-jellege tehát nem csupán a mi megismerésünk fogyatékosságán alapul, hanem a társadalmi történés tárgyiságának lényegében van megalapozva, s ez a struktúra szolgál viszont alapjául a társadalmi cselekvés, a valóságot „forradalmasító gyakorlat" elméleti lehetőségének — nem csekélyebb valaki, mint Lenin ismételte és hangsúlyozta lépten-nyomon. Így pl. Junius [Rosa Luxemburg] brosúrájának kritikájában *(Gegen den Strom,* 419. skk. o. [Lenin *Művei,* 22. köt. Szikra, 1957. 317—333. o.]), ahol élesen kiemeli az olyasféle tézis nem-marxista mivoltát, amely szerint az imperializmus korában lehetetlenek nemzeti háborúk. Hangsúlyozza, hogy nemzeti háború igen valószínűtlen, de a fejlődési tendenciák elemzése sohasem mutathat ki abszolút lehetetlenséget. Ez az „időpont" megismerhetőségének problémáját eleve módszerbeli lehetetlenséggé bélyegzi. Még élesebben hangsúlyozza Lenin ezt a módszerbeli lehetetlenséget a Kommunista Internacionálé II. kongresszusán a nemzetközi helyzetről tartott beszédében: „Itt mindenekelőtt két elterjedt hibára kell rámutatni... egyes forradalmárok néha azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a válságból egyáltalán nincs kivezető út. Ez tévedés. Nincs olyan helyzet, amelyből egyáltalán ne volna kivezető út... Megpróbálni már eleve »bebizonyítani«, hogy »egyáltalán« nincs kivezető út, nem volna egyéb üres szőrszálhasogatásnál vagy a fogalmakkal és szavakkal való játszadozásnál. Igazi »bizonyíték« ilyen és hasonló kérdésekben csak a gyakorlat lehet." *(Protokoll des II. Kongresses der Kommunistischen Internationale.* Bécs 1920, 43—44. o. [Lenin *Művei,* 31. köt. Szikra, 1951. 225—226. o.])

Marxra, Engelsre és Leninre itt nem mint „tekintélyekre" hivatkoztunk. Csak azt akartuk megmutatni, hogy Buharin megismerési célja letér a történelmi materializmus nagy és termékeny hagyományainak útjáról, amely Marxtól és Engelstől Mehringen és Plehanovon át Leninig és Rosa Luxemburgig vezet. (Mellesleg szólva nagyon sajnálatos, habár Buharin módszerbeli beállítottságából teljességgel érthető, hogy Buharin egyáltalán nem veszi tekintetbe Rosa Luxemburg alapvető gazdasági elméleteit.) Magának ennek a megismerési

[9] Kiemelés tőlem.

célnak tárgyi, beható taglalása ugyanis túllépne egy recenzió keretein. Egy ilyen taglalásban meg kellene mutatni, hogy Buharin elméletének egész filozófiai alapvetése megmarad a „szemlélődő" materializmus álláspontján, hogy Buharin — ahelyett, hogy történelmi materialista kritikának vetné alá a természettudományokat és módszerüket, vagyis hogy a tőkés fejlődés termékeiként ragadná meg őket fogalmilag — módszerüket látatlanban, kritikátlanul, történelmietlenül és dialektikátlanul alkalmazza a társadalom megismerésére. Az ilyen kritikának azonban — amelyhez jó előmunkálatok Plehanov írásai Holbachról, Helvétiusról és Hegelről — nem itt a helye. Itt csupán Buharin beállítottságának azokat a *következményeit* akartuk bemutatni, amelyek alkalmasak arra, hogy megzavarják vagy hamis irányba tereljék konkrét társadalomtudományi eredményeit.

Még az ilyenképpen korlátozott kritika sem térhetett ki minden részletre. Be kellett érnie azzal, hogy kimutassa e tévedések módszerbeli forrását. Kiemeltük már, hogy Buharin könyve, mind e hibái ellenére, érdemes kísérlet a marxizmus eredményeinek rendszeres és közérthető összefoglalására. De végezetül ezt még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, és egyszersmind kifejezést szeretnénk adni annak a reménynek, hogy az ismertetett írás későbbi kiadásai a lehető legtöbb hibát ki fogják küszöbölni, és a munka egésze felemelkedik majd — nagyszámú — sikerült részeinek színvonalára.